

ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті визначені основні принципи інтеграції господарюючих суб'єктів у ринковій економіці, розкрито сутність інтеграції господарюючих суб'єктів як економічної категорії, як властивість соціально-економічної системи і як економічного процесу.

In this article the basic principles of integration of businesses in a market economy, the essence of integration of economic entities as an economic category, as the property of socio-economic system and as an economic process.

Ключові слова: інтеграція, диференціація, кооперація, спеціалізація, інтегровані структури, синергія, наукові підходи.

Процес формування сучасної структури відносин між господарюючими суб'єктами посилює інтерес з боку управлінців до формування інтегрованих структур. Адже серед фахівців у сфері управління панує думка про те, що створення інтегрованих структур забезпечує зниження транзакційних витрат, оптимізацію організаційної структури бізнесу, диверсифікованість діяльності, можливість залучення необхідних фінансових ресурсів і концентрації на пріоритетних напрямках виробництва з метою охоплення максимального сегменту ринку та забезпечення ефективної діяльності організацій. У рамках інтегрованих структур більш ефективно вирішуються завдання щодо підвищення конкурентоспроможності підприємств та їх продукції.

Однак, на тепер, відсутність концепції економічного розвитку у сфері інтеграції організацій, самоусунення держави від вживання заходів щодо збереження сформованих господарських зв'язків і сепаратизм з боку регіональної влади призвели до різкого посилення відцентрових тенденцій в економіці України. Неготовність сформованих в умовах командно-адміністративної економічної системи великих виробничих об'єднань до функціонування в нових економічних умовах визначила їхній розпад. Задекларована необхідність відновлення вітчизняного виробничого потенціалу, необхідність радикального перетворення підприємств реального сектора економіки вимагають вироблення нових підходів до інтеграції господарюючих суб'єктів, що сприяють подоланню структурної роздробленості промислових галузей і комплексів, створенню стабільних стійких інтеграційних взаємодій між підприємствами.

Дослідження в цій області, що проводилися до тепер, більшою мірою були націлені на рішення конкретних практичних завдань. У цьому зв'язку актуальною і необхідною є робота із розробки теоретичних і практичних положень інтеграції організацій.

Аналіз наукової літератури дозволяє виділити різні методологічні підходи до дослідження інтеграції господарюючих суб'єктів, що пояснюється складністю й багатогранністю досліджуваної проблеми. Значний внесок у розробку теоретичних основ інтеграції як загальнонаукової категорії внесли А. Авер'янов, Г. Богачова, А. Богданов, Г. Гегель, Б. Денісов, Г. Павельциг, Г. Спенсер, Ю. Шишков, В. Енгельгардт, І. Яковлев та інші автори, роботи яких складають методологічну основу дослідження проблеми.

Осмилення інтеграції як економічного феномена у працях вітчизняних вчених почалося в 60-х рр. ХХ ст. Істотна увага в роботах радянських економістів Л. Беррі, В. Єльмеєва, А. Зворикіна, Я. Кронрода, І. Ягодкіної та інших учених приділяється характеристиці інтеграції з погляду її взаємозв'язку з кінцевим рівнем розвитку процесів концентрації й диференціації виробництва.

В економічних дослідженнях 80-х років ХХ ст. піднімалася проблема розмежування рівнів економічної інтеграції. Зокрема Ю. Лавриков, Ф. Русинов, В. Чумаков, досліджували інтеграцію в економіці з погляду основної господарської ланки соціалістичного виробництва; І. Киришин, М. Василенко – з позиції галузі; О. Білорус, Т. Когарян, Ю. Шишков – на рівні народного господарства, економічної системи в цілому. Формування великих міжгалузевих і міждержавних промислових об'єднань у 90-х рр. ХХ ст., поява нових форм їхньої реалізації вимагало більш глибокого дослідження інтеграції насамперед на рівні суб'єктів господарювання. Найпоширеніша точка зору ґрунтувалася на взаємозв'язку інтеграції господарюючих суб'єктів з функціональними й рівневими формами усупільнення виробництва.

У сучасній економічній літературі намічені нові підходи до дослідження інтеграції господарюючих суб'єктів: інформаційно-фінансовий (А. Мовсесян); маркетинговий (О. Іванова, Г. Антонов та ін.); заснований на теоріях економічної влади (В. Демент'єв), фінансового капіталу (І. Беляєва, М. Ескиндаров, Я. Паппе та ін.).

В іноземній економічній науці проблема інтеграції господарюючих суб'єктів одержала розробку в працях неокласиків (Р. Борк, Р. Блейр, Д. Казерман, Дж. Вікерс, Р. Вінтер, Х. Марвел, Дж. Спенглер та ін.) і представників неоінституціонального напрямку (Р. Коуз, К. Ерроу, Д. Норт, О. Уільямсон, А. Алчайн, Х. Демсетц та ін.).

У той же час рівень вивчення інтеграції господарюючих суб'єктів у ринковій економіці недостатній. В економічній літературі не розкритий зміст інтеграції господарюючих суб'єктів як економічної категорії; відсутня єдина загальновизнана типологія інтегрованих структур; не представлений комплекс факторів і напрямів

підвищення ефективності таких структур; потребує подальшої розробки апарат оцінки результативності інтеграції господарюючих суб'єктів.

Огляд проблематики з теми визначив **мету статті** – дослідження сутності й економічного змісту інтеграції господарюючих суб'єктів, визначення основних напрямів підвищення її ефективності в ринковій економіці.

Як вже зазначалося, методологічну базу дослідження інтеграції в економіці складають роботи А. Богданова, Г. Гегеля, Б. Кедрова, Г. Павельцига, П. Сорокіна, Г. Спенсера, В. Енгельгардта та інших, що розглядають логіко-методологічні та загальнотеоретичні проблеми інтеграції. Так, В. Енгельгардт у своїй роботі “Інтегратизм – путь от простого к сложному в познании явлений” спробував визначити природу інтеграції. Зокрема, він визначив три рівні інтеграції частин і цілого: виникнення системи зв'язків між частинами; втрата частинами своїх первісних ідентифікаційних якостей при входженні до складу цілого; поява у новоствореної цілісності нових властивостей, обумовлених як властивостями частин, так і виникненням нових систем зв'язків [1].

Основоположник теорії організації А. Богданов виділив три фази, властиві “тектологічному переходу форм”, тобто фактично інтеграції. Перша характеризується невизначеністю, система тут перебуває в стадії становлення, об'єднання; інтеграція прямо не виражена. У другій фазі здійснюється системна диференціація, тобто поляризація елементів системи, збільшення їхньої розмаїтості. Третя фаза – системна консолідація – припускає цілісне оформлення системи [2].

Г. Спенсер пов'язує інтеграцію з диференціацією тканин у процесі еволюції й спеціалізацією функцій живої матерії. “Розвиток всіх організмів, – пише Г. Спенсер, – породжується сукупністю диференціації і інтеграції...”. Ці процеси “...повинні бути узагальнені й підведені під формулу, що виражає весь процес розвитку. ...Зміни, у силу яких багато речей стають однією, повинні бути відомі настільки ж, наскільки й зміни, у силу яких одна річ роздрібнюється на частини” [3]. Подібне закономірне чергування інтеграції й дезінтеграції на кожному новому витку суспільно-економічного розвитку іменується інтегративізмом...” [4].

Змістовний аналіз взаємин інтеграції й дезінтеграції представлено в роботах Ю. Шишкова [5], Г. Павельцига [6]. Багатомірне бачення інтеграції сприяє адекватному розумінню ролі процесів інтеграції й дезінтеграції в економіці. Значний внесок у розуміння суті інтеграції господарюючих суб'єктів вносять міркування про різні фази інтеграції; взаємодію понять “інтеграція” і “процес”, “інтеграція” і “розвиток”.

У науковій літературі розглядаються генетичні аспекти інтеграції. Найбільш повне вираження вони знайшли у В. Кедрова, що виділяє три періоди розвитку диференціації й інтеграції: недиференційований; однієї диференціації, повної інтеграції. У свою чергу другий період містить у собі “фундаментальну” і “технічну”, а третій – початкову, середню та вищу стадії [7].

Дослідження інтеграції розкриває її можливості мати низку інваріантних ознак, сукупність яких утворює систему підходу до дослідження проблеми: універсальність і поліморфність інтеграції; нерозривний зв'язок процесу й результату; взаємозумовленість процесів інтеграції й диференціації; органічна єдність цілого і його частин.

Універсальність означає, що інтеграція – “...феномен загальний і універсальний, що у світі просто немає речей або явищ, які б не були пов'язані інтегративними зв'язками” [8]. Поліморфність виражає здатність інтеграції виступати в різних якостях, мати різні типи (види), форми прояву й методи (способи) здійснення.

Нерозривний зв'язок процесу й результату, в основі чого є гіпотеза, відповідно до якої інтеграція – системне утворення, що поєднує в собі: інтеграцію як процес – злиття в єдине ціле раніше диференційованих елементів, що приводить до появи нових якісних і потенційних можливостей цієї цілісності, а також до змін властивостей самих елементів; інтеграцію як результат – стан цілісності, упорядкованого функціонування частин цілого, взаємозв'язок, системне поєднання, включення, що відображає момент фіксації отриманого в ході здійснення інтеграційного процесу певного стану; інтегративне ціле, що представляє собою синтез складових системи відносин і зв'язків між цілим і його частинами.

Органічна єдність цілого і його частин. Аналіз цього методологічного принципу інтеграції дозволив виявити кілька точок зору в рішенні проблеми взаємин цілого і його частин: заперечення можливості кореляції між цілим і його частинами. Наприклад, Н. Чапаєв відзначає, що “...не вдається мислити частині в цілому й цілого в частинах...” [8]; позиція “ціле дорівнює сумі своїх частин”. Ця позиція негласно виходить із положення про те, що якість результату інтеграції визначається кількістю проведених заходів на кожному етапі, результат інтеграції виявляється в сумі пройдених етапів; ціле більше своїх частин і якісно відрізняється від своїх складових.

Проведене дослідження теоретичних основ і аналіз методологічних принципів інтеграції в економіці дозволяє зробити наступні висновки:

– інтеграція є стороною розвитку, пов'язана з об'єднанням у ціле розрізаних частин. Вона є своєрідною реакцією на процеси диференціації, що відбуваються у всіх сферах буття й пізнання. Поновлення єдності відбувається шляхом перетворення складових елементів, наділення їх новими якостями. Ступінь і інтенсивність цих перетворень багато в чому визначаються внутрішніми можливостями елементів інтеграції, а також цільовими настановами, що визначають границі її функціонування й розвитку;

– інтеграція має подвійну природу й представляється, з однієї сторони, як процес, а з іншого боку – як результат; інтеграція як процес – це злиття в єдине ціле раніше диференційованих елементів, що призводить до появи нових якісних і потенційних можливостей цієї цілісності, а також змін властивостей самих елементів; інтеграція як результат – стан цілісності, упорядкованого функціонування частин цілого, властивість соціально-

економічної системи, що пронизує всі сторони економічних відносин на всіх стадіях відтворювального циклу й всіх рівнів ієрархії. Отже, інтеграція є системою відносин і зв'язків між цілим і його частинами.

Аналіз наукової економічної літератури дозволяє виділити різні методологічні підходи до дослідження інтеграції господарюючих суб'єктів, що пояснюється складністю, багатогранністю й взаємозумовленістю складових досліджуваного предмета. З одного боку, підходи є самостійними, з іншого, доповнюють один одного й у цілому дозволяють зрозуміти сутність досліджуваного явища.

У рамках марксистської школи політичної економії можна виділити наступні підходи до дослідження інтеграції в економіці: виробничо-технологічний, світогосподарський, структурно-функціональний, рівневий.

Виробничо-технологічний підхід, одержав свій розвиток в 60-х рр. ХХ ст. у дослідженнях вітчизняних економістів і пов'язує поняття інтеграції з кінцевим рівнем розвитку процесів концентрації й диференціації виробництва. Швидкий розвиток продуктивних сил спричиняє бурхливий ріст числа великих галузей промисловості. У загальній формі на це вказували цілий ряд економістів. Л. Беррі відзначає, що "...формування й відділення різних галузей ... визначається розвитком і диференціацією засобів виробництва" [9]. Подальша диференціація і удосконалення, зростання ефективності засобів виробництва у попредметно спеціалізованих галузях – приводять до необхідності розосередження окремих технологічних стадій виробництва.

На цю обставину вказує Г. Самборський: "У століття автоматизації міняються завдання спеціалізації. Вона тепер повинна орієнтуватися на найбільш продуктивну техніку. ...Але продуктивність останньої настільки велика, що виникають нові, більш високі вимоги до концентрації однорідного виробництва. На перший план виходить детальна спеціалізація" [10]. А. Зворикін пише, що "...на зміну принципу спрощення й диференціації ... приходять принцип максимальної концентрації виробництва" [11].

Таким чином, об'єктивний економічний процес, пов'язаний, з одного боку, з відзначеною тенденцією поглиблення в соціалістичному суспільстві поділу процесу праці, тобто в цілому функціонуючої єдності самої праці, предметів і засобів праці, і з іншого боку – з необхідністю взаємодії між спеціалізованими ланками, виразився в тенденції до інтеграції виробничих процесів і галузей.

Найбільш точне у термінологічному відношенні визначення інтеграції в рамках даного підходу представлено в дослідженнях Я. Кронрода й Г. Шишкової, що визначають інтеграцію в сфері виробництва як процес, що характеризується ув'язуванням, злиттям елементів виробничої структури в єдиний суспільний продуктивний процес, здійснення необхідних виробничих зв'язків між ними за допомогою спільного, паралельного виготовлення продукту (кооперування).

Безперечність висновків цього підходу очевидна, однак автори не визначили особливості інтеграції, а також відмінність від процесів концентрації й диференціації виробництва й інших функціональних форм організації суспільного виробництва. Тим часом цей напрям одержав подальшу розробку у 80-ті роки ХХ ст. Серед сучасних дослідників, що розглядають інтеграцію господарюючих суб'єктів з технологічної сторони можна згадати В. Васильєва, що дає наступне визначення: "Інтеграція починається з об'єднання різних функціональних складових виробництва в різні автоматизовані системи управління". Інтеграція характеризується безперервністю технологічних ліній, зменшенням числа стадій у процесі перетворення предмета праці в готовий продукт і безпосередньо відображає науково-технічний прогрес [12].

У 70-ті роки ХХ ст. розвивається підхід до дослідження інтеграції, заснований на цілісному сприйнятті єдиного економічного простору. Світогосподарський підхід орієнтований у першу чергу на дослідження інтеграції на рівні всього світового господарства – економічної інтеграції, однак деякі його теоретико-методологічні положення застосовні при дослідженні інтеграції на рівні господарюючих суб'єктів.

Обмеження аналізу інтеграції сферою світового господарства не виявляє повною мірою її змісту, оскільки не відображає трансформацію сутності інтеграції на різних рівнях господарювання.

Посилення інтеграційних тенденцій в економіці як результат поглиблення й розширення взаємозалежності суб'єктів господарювання на різних рівнях, а також економік різних країн, формування великих міжгалузевих і міждержавних промислових об'єднань з 80-х до початку 90-х років ХХ ст., поява нових форм їхньої реалізації вимагала більш глибокого дослідження інтеграції на рівні суб'єктів господарювання. Найпоширеніша точка зору ґрунтувалася на взаємозв'язку інтеграції господарюючих суб'єктів з функціональними й рівневими формами усупільнення виробництва. Необхідність розробки даного підходу очевидна, оскільки на початковому етапі не були визначені якості інтеграції суб'єктів господарювання, її особливості, а також відмінність від процесів усупільнення.

Даний підхід розроблявся в рамках політичної економії вченими, що представляють комплексну наукову характеристику змісту інтеграції у її взаємозв'язку із процесами функціональних і рівневих форм організації виробництва, що досліджують рушійні сили, фактори розвитку, закономірності й ефективність на новому історичному етапі [13] і позначений нами як структурно-функціональний.

Слід зазначити, що в саме поняття "усупільнення" вкладається різний зміст. В одних випадках воно ототожнюється із соціалістичною націоналізацією й обмежується рамками перехідного періоду від капіталізму до соціалізму [14]. В інших – воно використовується для вираження суспільного характеру виробництва або праці і має інше значення. Усупільнення вбачається й у тому, що "...багато роздроблених процесів виробництва зливаються в один суспільний процес виробництва" [15].

У роботах багатьох економістів ведуться дискусії про визначення співвідношень інтеграції й різних функціональних форм організації суспільного виробництва – поділу праці, спеціалізації, концентрації, цент-

ралізації, комбінування, кооперації й інших. Інтеграція господарюючих суб'єктів визначається економістами в порівнянні з функціональними формами організації виробництва як економічне явище якісно й кількісно іншого порядку.

На одночасне розходження й споріднення інтеграції й функціональних форм організації суспільного виробництва вказує В. Овчинніков. Автор визначає, що концентрація, спеціалізація, комбінування й кооперація виступають формами реалізації інтеграції, а остання, у свою чергу, розкривається через перші [16]. Н. Шишкіна доходить висновку про існування тісного зв'язку й взаємної залежності між інтеграцією, спеціалізацією й кооперацією [17], виділяючи при цьому наступну ієрархію даних понять (рис. 1).



Рис. 1. Класифікація процесів спеціалізації, кооперації та інтеграції [17]

Інша точка зору заснована на дослідженні інтеграції як якісно й кількісно відмінного від функціональних форм організації виробництва економічного явища. Зокрема, А. Мокроносів і В. Яковлев розкривають зміст інтеграції через функціональні й рівневі (або структуроутворюючі) форми організації виробництва. До першого відносяться концентрація, спеціалізація, комбінування й кооперація виробництва [18]. І. Шаратов розглядає інтеграцію "...як певну синтезуючу закономірність, що виражає якісний результат прояву всіх форм усупільнення праці й процесу виробництва" [19]. При цьому він виділяє організаційно-економічну й соціально-економічну сторони організації суспільного виробництва. Перша означає розвиток організаційної єдності, змістом якого виступає сукупність форм організації суспільного виробництва. Соціально-економічна сторона виражає соціальний тип зв'язків і детермінована змінами у відносинах власності.

Досліджуючи великомасштабне виробництво в перехідній економіці, В. Курченков приходить до наступних висновків: "Концентрація, у її економічному змісті, знаходить своє вираження в створенні об'єднань підприємств, у встановленні між окремими самостійними підприємствами стабільних інтеграційних взаємозв'язків" [20].

Таким чином, інтеграція на певному історичному етапі стає умовою подальшого зростання виробництва, нагромадження капіталу й розширення функціональних зв'язків, збалансованості й синхронізації відтворення індивідуальних капіталів суб'єктів господарювання.

Інтеграція, що протікає в різних сферах суспільства й на різних рівнях стала об'єктом найбільш активних досліджень у вітчизняній економічній теорії у другій половині 70-х років ХХ ст. Значне місце в багатьох наукових дослідженнях даного історичного періоду приділяється проблемі розмежування рівнів економічної інтеграції. Ю. Лавриков, Ф. Русинів, В. Чумаков, І. Шаратов розглядають економічну інтеграцію з погляду основної господарської ланки соціалістичного виробництва [21], І. Киршин; М. Василенко – з позиції галузі [15], Т. Когарян, О. Білорус – з погляду всього народного господарства, економічної системи в цілому. Зокрема, О. Білорус трактує інтеграцію як процес, що характеризує міжнародні виробничі відносини; форму організації виробництва; узагальнююче вираження зростаючої цілісності економічної системи суспільства; процес посилення виробничо-технологічної, організаційно-управлінського і соціально-економічної єдності суспільного виробництва.

Досить докладно ідея про багаторівневість економічної інтеграції розроблена в працях Ю. Шишкова й Т. Паланкаї. "Для проникнення в сутність економічної інтеграції, – пише Ю. Шишков, – потрібно ... насамперед виділяти два рівні інтеграції: рівень господарських одиниць, що безпосередньо здійснюють процес матеріального виробництва, збуту й розподілу створених цінностей, і рівень національних господарств і політико-правових надбудов країн-учасниць" [6]. Економічна інтеграція на мікрорівні виражається в співробітництві промислових, торговельних, науково-дослідних, фінансово-кредитних і тому подібних компаній, які безпосередньо беруть участь у процесі організації виробництва в міжнародному масштабі. При цьому Ю. Шишков

вказує, що такого роду інтеграцію не слід змішувати із традиційними формами міжнародного співробітництва господарюючих суб'єктів – "...зі звичайною товарною торгівлею, комерційним кредитуванням, портфельними інвестиціями, укладанням картельних угод" [6]. В. Шенаєв докладно аналізує три основні рівні інтеграції, виділяючи ступені її державного регулювання: мікрорівень – прямі зв'язки між господарюючими суб'єктами; макрорівень – підключення міждержавних відносин і державного регулювання; наднаціональний рівень.

С. Мещерякова виділяє наступні рівні інтеграції: відособлених господарюючих суб'єктів – припускає інтеграцію між собою різних відособлених інституціональних суб'єктів – виробничих, фінансових, наукових центрів тощо; регіональний – припускає інтеграцію між собою регіонів окремої держави, що веде до формування великих економічних утворень (або агломерацій); міжнародний – характеризується інтеграцією національних господарств держав.

Ми дотримуємося такої думки, що необхідно виділяти три основні рівні інтеграції господарюючих суб'єктів: фірмової взаємодії – характерний для реалізації інтеграційних інтересів усередині господарюючого суб'єкта; тут інтегровальні елементи не мають великих розмірів, основні мотиви такої інтеграції пов'язані з реалізацією технологічної доцільності; корпоративної взаємодії – представляється вертикальною інтеграцією, що здійснюється на субординаційно-ієрархічних початках, для нього характерна укрупненість інтегровальних елементів; основні мотиви такої інтеграції пов'язані із критерієм стратегічної стабільності; галузевої взаємодії – це рівень стратегічного альянсу, що припускає координаційний вид взаємодії сторін, що інтегруються, для нього характерні значні розміри поєднуваних елементів, як правило, рівних за статусом.

Дослідження інтеграції в економіці, що одержали розробку у вітчизняній літературі в 90-ті роки ХХ ст., пов'язані з узагальненням висновків неокласичного й інституціонального напрямків економічної теорії. Неокласична традиція знайшла своє відбиття в дослідженнях таких економістів, як Р. Борк, Р. Бейр, Д. Казерман, Дж. Вікерс, Р. Вінтер, Х. Марвел, П. Рей й Ж. Тіроль, Дж. Спенглер та інші. Значний інтерес до досліджень неокласиків викликаний тим, що в них представлено наукове обґрунтування стимулів інтеграції й ведеться дискусія про наслідки. Важливо також, що багатий теоретичний матеріал дає можливість для всебічної оцінки сучасних тенденцій, характерних для інтеграції на рівні господарюючих суб'єктів, що функціонують як у вітчизняній економіці, так і в розвинених країнах і державах з перехідною економікою. Інтеграція господарюючих суб'єктів аналізується як елемент структури ринку, що істотно впливає на його ефективність і дозволяє не тільки оцінити стимули до економічної інтеграції з боку різних ринкових структур, але й визначити наслідки інтеграції для суспільного добробуту, оцінюваного як сума вигащів продавців і покупців. Основними шляхами дослідження інтеграції в неокласичній традиції служать вивчення, по-перше, результатів нейтралізації негативних зовнішніх ефектів і, по-друге, наслідків посилення ринкової влади (конкурентних переваг), у тому числі шляхом створення бар'єрів входу на ринки. Однак висновки щодо бар'єрів, створюваних інтеграцією, ще недостатньо систематизовані: обмеження доступу на ринок – досить спірне питання у неокласиків, і, як відзначає Ж. Тіроль: "...економісти ще не до кінця розуміють його мотивації й ефекти" [22].

Одним із цікавих у рамках неокласичної школи представляється підхід до дослідження інтеграції, заснований на теорії Р. Гільфердинга. У рамках цього підходу виділяються чотири основні економічні процеси, що спричиняють інтеграцію: концентрація капіталу; централізація капіталу; концентрація виробництва; залучення коштів для фінансування діяльності інтегрованих господарюючих суб'єктів [24].

Висновки представників неокласичної традиції особливо важливі для аналізу інтеграції господарюючих суб'єктів у вітчизняній економіці з характерними рисами монополізації й відсутності альтернатив вибору контрагентів.

Підхід інституціональної економічної теорії до визначення інтеграції відштовхується від розходження можливих шляхів рішення проблеми координації в економічних системах і досліджує інтеграцію в контексті мінімізації трансакційних витрат, проблем агентських відносин і впливу на них розподілу прав власності. Представники напряду – Р. Коуз, К. Ерроу, Д. Норт, О. Уільямсон, А. Алчайн, Х. Демсетц та інші. Вихідною теоретичною базою аналізу інтеграції стає при цьому контрактна теорія фірми Р. Коуза, що вказує на існування трансакційних витрат як витрат на укладання й виконання контрактів. Відповідно до цієї теорії будь-яка фірма існує з метою мінімізації трансакційних витрат, а розміри її залежать від можливості економії на цих витратах.

О. Уільямсон пояснює змістовну сторону інтеграції наявністю економічних взаємозалежностей, пов'язаних зі скороченням трансакційних витрат при заміні ринку внутрішньою організацією.

У російській економічній науці цей підхід розробляють Г. Клейнер, Є. Шастико, С. Авдашева, В. Тамбовцева, Р. Качалова та інші. Дослідники, по-перше, аналізують господарські й інституціональні реформи, що мали місце як у промислово розвинених країнах у другій половині ХХ ст., так і в сучасній економіці пост-соціалістичних державах; по-друге, досліджуються суб'єкти господарювання – сучасне підприємство, фірма й новітні організаційні структури в промисловості [25]. У колективній монографії Г. Клейнера, В. Тамбовцева й Р. Качалова під інтеграцією розуміється встановлення таких взаємин між суб'єктами господарювання, які забезпечують довгострокове зближення генеральних цілей інтегруючої і інтегровальної сторін. Відносини чистої конкуренції при інтеграції замінюються одним з варіантів співробітництва; при цьому спектр можливостей такого співробітництва поширюється від слабкої взаємодії до прямого керування, при якому ринкові відносини замінюються внутрішньофірмовими поставками.

Таким чином, інституціональна теорія розглядає інтеграцію господарюючих суб'єктів як форму мінімізації трансакційних витрат, що також не вичерпує сутності економічної інтеграції.

У рамках інституціонального напрямку економічної теорії варто виділити підхід до дослідження інтеграції суб'єктів господарювання, заснований на теорії економічної влади. Ця теорія розроблялася такими вченими – Дж. Гелбрейтом, Е. Тоффлером, В. Дементьевим, А. Мовсесяном та іншими і розвивається за допомогою поєднання неокласичної поведінкової моделі раціонального вибору, її модифікованого варіанта, інституційної теорії – з одного боку, і розуміння про соціальну, економічну й політичну нерівність економічних агентів і особливостях їхньої взаємодії в умовах нерівності, властивій неортодоксальним теоріям: марксизму, традиційної інституціональної теорії – з іншого [26].

Вважаємо, що основні характеристики інтеграції господарюючих суб'єктів, що становлять її внутрішні змістовні основи полягають у наступному: інтеграція заснована на узгодженні мети, дій, економічному інтересі господарюючих суб'єктів, на усвідомленні необхідності, вигідності об'єднання; це внутрішня організація суб'єктів господарювання, тісне співробітництво, що розгортається у формі контрактів, що частково заміщують або повністю витісняють ціновий механізм ринку; складні інтегровані структури є організаційними формами функціонування фінансово-промислового капіталу; зниження трансакційних витрат при інтеграції господарюючих суб'єктів суттєво залежить від інституціонального середовища взаємодії підприємств, законодавчої підтримки здійснюваних угод, рівня довіри економічних агентів.

Виділені кілька підходів до дослідження інтеграції господарюючих суб'єктів з позиції функціональних економік – маркетинговий, інформаційно-фінансовий. Предметом дослідження кожної з конкретних економічних наук виступає вивчення лише окремих сторін інтеграції господарюючих суб'єктів, що спирається на факти реальної практики господарювання.

О. Іванова, В. Смоляго, Г. Антонов та інші відзначають важливість маркетингового підходу до інтеграції господарюючих суб'єктів у рішенні проблеми побудови ефективних і конкурентоспроможних інтегрованих структур [27]. Підхід заснований на аналізі й оцінці стану й перспектив розвитку попиту, пропозиції, цін, конкуренції на ринку, де функціонують господарюючі суб'єкти й передбачається створення інтегрованої структури; урахуванні впливу й ролі стратегії маркетингу при її формуванні й функціонуванні; аналізі можливих переваг і проявів недоліків інтеграції. Найважливішим етапом маркетингового підходу є аналітичне пророблення варіантів інтеграції господарюючих суб'єктів і оцінка перспектив розвитку ринку, на якому планує функціонувати нова структура.

Перспективним підходом до дослідження інтеграції господарюючих суб'єктів, є фінансовий, пов'язаний з вивченням впливу інформаційних складових на відтворювальний процес, з одного боку, і інформаційно-фінансових взаємодій між суб'єктами господарювання, з іншого [28].



Рис. 2. Методологічні підходи до дослідження інтеграції господарюючих суб'єктів

Більшість досліджень останнього десятиліття з проблеми інтеграції господарюючих суб'єктів ґрунтуються на системно-еволюційному підході, що виходить із універсального загальнонаукового змісту інтеграції [29].

Представники системно-еволюційного підходу досліджують інтеграцію господарюючих суб'єктів одночасно як процес об'єднання окремих елементів у єдине органічне ціле, що характеризується формуванням цілісної структури з єдиною системою і як явище – результат процесу об'єднання й зімкнення диференційованих господарюючих суб'єктів у єдине ціле, стан їхньої гармонійної врівноваженості й упорядкованого функціонування. Акцентується увага на системних властивостях інтеграції: цілісності, доцільності розвитку, структурності й особливо – синергетичного ефекту [30]. На цій основі уточнюється зміст інтеграції господарюючих суб'єктів – “...сукупність багаторазово повторюваних взаємодій обмінного, передавального, конкурентного й об'єднувального типу, що спричиняє утворення системи..., яка має більш високу стабільність і ефективність функціонування...”.

Надані висновки про те, що системні якості інтеграції визначають її як “...синтетичну категорію, що відображає стійкі причинно-наслідкові зв'язки, властиві різним системам виробничих відносин, які відрізняються досить високим ступенем розвитку суспільного характеру виробництва” [21].

Узагальнене наше дослідження представлено на рис. 2.

Незважаючи на переваги розглянутих методологічних підходів не можна не констатувати, що рівень вивчення інтеграції в цілому, у всій повноті економічного змісту явно недостатній. Саме поняття “інтеграція господарюючих суб'єктів” у дослідженнях зустрічається рідко. Склалася така ситуація, коли наукові праці по окремих напрямках випереджають осмислення, аналіз, розробку загальних питань, що розкривають сутність і економічний зміст інтеграції господарюючих суб'єктів і різноманіття видів і форм її прояву. Це свідчить про необхідність економічного дослідження інтеграції господарюючих суб'єктів як складного системного, багатомірного й багаторівневого економічного феномена.

Література

1. Энгельгарт В.А. Интегрализм – путь от простого к сложному в познании явлений жизни // Вопросы философии. – 1970. – № 11. – С. 103–115.
2. Богданов А.А. Тектология. (Всеобщая организационная наука). В 2-х кн. / Редкол. Л.И. Абалкин и др. / Отд-ние экономики АН СССР. Ин-т экономики АН СССР. – М: Экономика, 1989. – 148 с.
3. Спенсер Г. Гипотеза развития / Пер. с англ.; под ред. Н. А. Рубакина // Опыты научные, политические и философские. – Мн.: Современный литератор, 1998. – 1408 с.
4. Богачева Г.Н. Интегративизм как универсальный принцип / Богачева Г.Н. Денисов Б.А. // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 3. – С. 134.
5. Шишков Ю. Интеграция и дезинтеграция: корректировка концепции // Мировая экономика и международные отношения. – 1993. – № 10. – С. 64–67.
6. Павельциг Г. Интеграция – дифференциация – прогресс // Интегративные тенденции в современном мире и социальный прогресс / Под ред. М.А. Розанова. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – С. 28–33.
7. Кедров В.М. Классификация наук: прогноз К. Маркса о науке будущего. – М.: Мысль, 1985. – С. 60–65.
8. Чапаев Н.К. Структура и содержание теоретико-методологического обеспечения педагогической интеграции: дис... д-ра пед. наук / Н.К. Чапаев. – Екатеринбург, 1998. – 215 с.
9. Берри Л.Я. Специализация и кооперирование в промышленности СССР. – М.: Госполитиздат, 1954. – С. 31.
10. Самборский Г.И. Автоматизация и специализация в промышленности СССР. – М.: Мысль, 1964. – С. 208.
11. Зворыкин А.А. История техники / А.А. Зворыкин, Н.И. Осьмова, В.И. Чернышев, С.В. Шухардин. – М.: Соцэкгиз, 1962. – С. 550.
12. Васильев В.Н. Организация производства в условиях рынка: учебное пособие для студентов машиностроительных специальностей вузов. – М.: Машиностроение, 1993. – С. 103.
13. Николаева И.П. Развитой социализм: организационные отношения. – М.: Экономика, 1984. – С. 43–44.
14. Большая Советская Энциклопедия. Изд. 2-е. – М.: Советская энциклопедия. – 1954. Т. 30. – С. 343.
15. Лавриков Ю.А. Интеграция социалистического производства и управление / Ю.А. Лавриков, Ф.М. Русинов, В.И. Чумаков. – М.: Мысль, 1976. – С. 32, 35.
16. Овчинников В.Н. Интеграция общественного производства на селе / Отв. ред. А.Ф. Тарасов. – Ростов н/Д: Ростовский ун-т, 1974. – С. 24.
17. Шишкина Н.В. Вектор и эффективность транзитологической парадигмы АПК / Н.В. Шишкина. – Воронеж: Центрально-Черноземное книжное изд-во, 2003. – С. 347.
18. Мокронос А. Приоритеты развития регионального машиностроительного комплекса / Мокронос А. Яковлев В. – Свердловск: УО АН СССР. – 1991. – С. 6.
19. Шарاپов И.С. Интеграция производства и ее роль в развитии основного хозяйственного звена: автореф. дис... канд. экон. наук / И.С. Шарاپов. – Казань, 1989. – С. 12.
20. Курченков В. В. Крупномасштабное производство в переходной экономике России: политэкономический / В. В. Курченков. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 1999. – С. 25–28.
21. Киришин Н.А. Межотраслевая интеграция производства и ее экономические формы: автореф. дис... канд. экон. наук / Н.А. Киришин. – Казань, 1990. – С. 13–20.
22. Тироль Ж. Рынки и рыночная власть: теория организации промышленности: В 2 т. / Пер. с англ.; под ред. В.М. Гальперина, Н.А. Зенкевича. – 2-е изд, испр. – СПб.: Экономическая школа, 2000. – Т. 1. – С. 312.
23. Гильфердинг Р. Финансовый капитал. Исследование новейшей фазы развития капитализма // www.4tivo.com/business_finance/18906-r.-gilferding.-finansovyjj-kapital-1924.html

24. Зайцев Б.Ф. Механизмы создания региональных финансово-промышленных групп / Зайцев Б.Ф., Агурбаш Н.Г., Ковалева Н.Н., Малютина О.И. – М.: Экзамен, 2001. – С. 27.
25. Кпейнер Г.Б. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность / Клейнер Г.Б., Тамбовцев В.Л., Качалов Р.М. / Под ред. С.А. Панова, Г.Б. Клейнера. – М.: Экономика, 1997. – С. 130.
26. Дементьев В. Экономическая власть и институциональная теория // Вопросы экономики, 2004. – № 3. – С. 64.
27. Антонов Г.Д. Как умножить рыночный потенциал предприятия. Маркетинговый подход к интеграции // Маркетолог. – 2002. – № 6. – С. 3–15.
28. Мовсесян А.Г. Роль информационных и финансовых факторов в интеграции и транснационализации // Вестник Московского университета. – Сер. 6 “Экономика”. – 1998. – № 2. – С. 22–29.
29. Экономическая энциклопедия / Науч.-ред. совет изд-ва “Экономика”; Ин-т экон. РАН; Гл. ред. Л.И. Абалкин. – М.: Экономика, 1999. – С. 239.
30. Мещерякова С.А. Развитие интеграции производства в рыночной экономике: автореф. дис... канд. экон. наук / С.А. Мещерякова. – Казань, 2002. – С. 4.

УДК 658.56

Т. Ф. КОСЯНЧУК

Хмельницький національний університет

МЕХАНІЗМ ДІАГНОСТИКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ

У статті розглянута роль, значення та методика діагностики конкурентоспроможності продукції як одного з головних чинників формування конкурентноздатної економіки України і повноправного члена Світової організації торгівлі.

The article examines the role, meaning and methodology of diagnostics of products competitiveness as one of the main factors of forming the competitiveness of economy of Ukraine and competent member of world trade organisation.

Ключові слова: економічна діагностика, конкурентоспроможність підприємств, конкурентоспроможність продукції, якість продукції, імідж, новизна, інформативність, ціна споживання.

Постановка проблеми. За сучасних умов господарювання в економічній науці з'явився новий напрям досліджень – економічна діагностика. Економічна діагностика виявляє ознаки “захворювання” економіки підприємства, вид і ступінь важкості економічної “хвороби”, причини її появи.

Як і у медицині й техніці, де використання методів діагностики стали вже традиційними, в економіці важливе значення має раннє виявлення ознак економічної “хвороби”, розпізнавання причин, які її викликали. Чим точніше буде встановлений “діагноз”, тим ефективніше буде і “лікування”. Проведення економічної діагностики вимагає розробки певних методик, застосування різних методів та процедур.

В період системних трансформацій діагностика поширюється на процеси як внутрішнього, так і зовнішнього середовища підприємства. Об'єктом економічного діагностування може виступати будь-яка сфера або напрямок діяльності.

У економіці діагностичні методи, в першу чергу, стали застосовуватися в практиці управлінського консультування підприємств. Найбільш поширеним виявилось застосування діагностичних процедур для оцінки фінансового стану підприємств в антикризовому управлінні. В інших сферах діяльності широкого поширення методи діагностики поки що не отримали.

Формування ринкових відносин в Україні вимагає вивчення проблем забезпечення конкурентоспроможності підприємств. Конкуренція є важливим елементом ринкового механізму, без неї ринкові відносини неможливі. Сьогодні кожне підприємство в процесі господарської діяльності є учасником конкурентної боротьби за споживача (покупця). Тому дуже важливим є діагностика конкурентного середовища галузей, діагностика механізму забезпечення конкурентоспроможності підприємств, на результатах яких можна формувати довгострокову стратегію діяльності підприємства.

Важливим елементом конкурентоспроможності підприємств є конкурентоспроможність його продукції. У травні 2008 р. Україна набула повноправного членства у Світовій організації торгівлі. З цього року суб'єкти господарювання, в першу чергу виробники споживчих товарів, функціонують в новому економічному середовищі, що обумовлено низкою взятих Україною зобов'язань за результатами переговорних процесів. За таких умов питання конкурентоспроможності і, зокрема, діагностики конкурентоспроможності товарів набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми конкурентоспроможності і якості продукції постійно досліджуються у розвинутих країнах. Теоретичним надбанням є наукові праці дослідників різних часів: К. Ісікави, Е. Демінга, Дж. Джурана, Ф. Кросбі, Й. Кондо, Я. Мондена, Дж. Харрінгтона, Е. Крайєра, А. Татора, Х. Бреде, В. Вахрушева, І. Ісаєва, В. Литвиненка, Б. Робертсона, К. Рахліна, А. Фейгенбаума, М. Шаповала,